

Анотація

Палій О. М. Законодавство України: реальні можливості та ступінь їх здійснення. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню якісних критеріїв виміру ступеня здійсненості норм права. Автор називає три основні критерії та вважає, що врахування цих критеріїв у їх сукупності сприяє підвищенню точності вимірювання.

Ключові слова: можливість, реальна можливість, ступінь здійсненості правових можливостей (якісні критерії вимірювання).

Summary

Paliy O. N. Legislation of Ukraine: the real possibilities and their feasibility extent. – Article.

The article deals with the qualitative criteria for degree measuring of the law feasibility: the author puts forward three main criteria and believes that the inclusion of these criteria improves accuracy in their entirety.

Key words: possibility, real possibility, feasible legal possibilities degree (qualitative criteria for measuring).

УДК 340.130.5

А. С. Мельник

ОСНОВНІ ТА ДОПОВНЮЮЧІ ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

Постановка проблеми. Розвиток правової системи України продовжується з моменту прийняття Конституції України як основного закону держави та джерела права, у якому було закріплено принцип верховенства права. Треба зазначити, що із цього моменту відбулося оновлення джерел права, яке повинно базуватися на принципі верховенства права. Втілення в життя принципу верховенства права потребує теоретико-методологічного опрацювання всієї системи джерел права в Україні, її розвитку та вдосконалення.

Актуальність дослідження зумовлена змінами, які відбуваються в міжнародному правопорядку, світовими глобалізаційними процесами, що вимагають дослідження системи джерел права. Інтерес викликає запитання співвідношення джерел права залежно від сфери їх впливу й можливості застосування в практичній діяльності. У цьому контексті важливо встановити ієрархію джерел права, визначивши їх приналежність до системи основних і доповнюючих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковою основою роботи стали праці відомих учених-правознавців із загальної теорії держави та права. Зокрема, у дореволюційний період зазначені проблеми досліджували М.М. Коркунов і Г.Ф. Шершеневич.

У радянський і пострадянський періоди серед російських дослідників окремі аспекти сутності, змісту та класифікації джерел права вивчали О.В. Міцкевич, В.С. Нерсисянц, І.С. Самощенко, М.Г. Александров, С.С. Алексєєв, М.Й. Байтін, С.В. Боботов, Р.Ф. Васильєв, О.А. Лукашова. Серед сучасних вітчизняних дослідників варто згадати роботи П.О. Недбайла, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, Ю.М. Оборотова, В.Д. Бабкіна, В.С. Журавського, О.В. Зайчука, Л.А. Луць, М.П. Орзіха, Н.М. Пархоменко.

До фундаментальних понять у загальній теорії права варто віднести й поняття джерел права. Особливе значення для правової теорії та практики мають питання визначення поняття джерел права, їх співвідношення з формами права, класифікації джерел права та їх юридичної природи й характеру співвідношення з іншими джерелами права [1, с. 267].

Дослідженню й висвітленню теоретико-методологічних проблем юридичної науки, зокрема інтерпретації джерел права на засадах плюралістичного підходу, а також визначенню та співвідношенню понять «правова форма», «форма права», «джерело права», присвячено монографію Н.М. Пархоменко «Джерела права: проблеми теорії та методології». Джерело права, на думку вченого, – це зовнішня форма існування норм права у вигляді письмового документа (правового припису), виданого в межах повноважень суб'єктів правотворчості згідно зі спеціальною процедурою, що має юридичну силу й обов'язковість до виконання, відображає волю суб'єктів правотворчості та спрямовується на врегулювання спеціальних відносин. Система джерел права у формально-юридичному розумінні – це взаємопов'язана, багаторівнева й динамічна система, яка полягає в різноаспектному розвитку та включає інтеграцію систем джерел права різних правових сімей. Сучасний розвиток систем джерел права здійснюється шляхом адаптації, гармонізації, уніфікації, імплементації тощо та передбачає декілька напрямів [2, с. 332–333].

Щоб зрозуміти суть поняття «джерело права», необхідно визначити такий термін, як «доповнюючі», що, зокрема, охоплює всі процеси, що є першопочатковими під час виникнення будь-якого джерела права. Правотворчий процес вимагає взяття до уваги великої кількості об'єктивних факторів, втілених у нормах права, та є їх джерелом [3, с. 111–113].

Метою статті є аналіз існуючих наукових досліджень та з'ясування проблематики виокремлення основних і доповнюючих джерел права України. Важливим є з'ясування питання співвідношення основних і доповнюючих джерел права України залежно від способу й суб'єкта правотворення, тобто сили, що створює правові приписи, та ієрархії в процесі правозастосування, гарантованості реалізації за допомогою сили примусу.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі розвитку юриспруденції немає чіткого визначення поняття «джерело права», правильніше використовувати цей термін не для всієї правової дійсності, а лише для її частини, нормативного матеріалу, що створює систему джерел права.

Джерело права в широкому розумінні – це акти уповноважених суб'єктів права, що є формою вираження й закріплення правових норм і принципів, видані в межах повноважень суб'єктів правотворчості відповідно до спеціальної процедури, які мають юридичну силу й загальнообов'язковість виконання. У вузькому розумінні джерело права – спосіб зовнішнього вираження й закріплення правових норм.

З огляду на потреби практики пропонуємо відповідно до юридичної сили та значення в регулюванні суспільних відносин здійснити поділ джерел права України на основні й доповнюючі.

Правові системи сучасних держав відрізняються насамперед тим, яке із джерел права є основним у національній правовій системі цієї держави, тобто якими

специфічними способами й у яких особливих формах норми права набувають загальнообов'язкового характеру. На сучасному етапі розвитку правової системи України виникає переоцінка цінностей, правових позицій, повернення до природно-правової доктрини, відповідно до чого право насамперед є системою прав, а не системою норм. По своїй суті право має не державне, а соціальне походження, у зв'язку із чим правотворчість не є привілеєм лише держави. Нині юридична наука свідчить про множинність джерел права, їх взаємозв'язок.

Групування джерел права за видами є початком класифікації, проведення якої дасть змогу вибудувати систему джерел права України, що нині є актуальним. Класифікацію джерел права було здійснено багатьма вченими, зокрема детально висвітлено це питання Н.М. Пархоменко в монографії «Джерела права: проблеми теорії та методології», у якій об'єднано джерела права в юридичному розумінні в групи за ієрархією, способом прийняття, рівнем правового регулювання, предметом правового регулювання, способом оформлення й зовнішнього вияву, характером сприйняття.

Виділення основних і додаткових джерел права потребує теоретичного дослідження цієї теми в науковій сфері для вдосконалення системи джерел права та її подальшого розвитку. Класифікація джерел права на основні й додаткові дасть змогу визначити їх особливості, види, спосіб правового регулювання, першочерговість, обов'язковість застосування.

Під час дослідження основних і додаткових джерел права необхідно зазначити, що їх сукупність залежно від виду й місця в ієрархії становить систему джерел права. Під системою джерел права варто розуміти комплекс взаємозв'язаних і взаємоузгоджених нормативно-правових приписів, що об'єктивовані у відповідних зовнішніх формах та утворюють нормативно-правову організацію, необхідну для забезпечення правового регулювання в будь-якому суспільстві. Тому дослідження основних і додаткових джерел права дасть змогу визначити ієрархію джерел права в Україні.

Питання розподілу основних і доповнюючих джерел права викликають низку суперечностей. Основне джерело права – зовнішня форма вираження норм права у вигляді письмового документа, виданого уповноваженим суб'єктом відповідно до спеціальної процедури, що має юридичну силу й обов'язковість до виконання на території України та спрямовується на врегулювання правовідносин.

Початком будь-якої класифікації є з'ясування критеріїв класифікації, у свою чергу вони не є замкнутими, постійно доповнюються в процесі прогресу людського знання. Для розподілу джерел права в Україні на основні й доповнюючі необхідно скористатися такою класифікацією:

- 1) щодо способу й суб'єкта правотворення (сила, що створює правові приписи);
- 2) загальнообов'язковість виконання на території України;
- 3) гарантованість (забезпечення реалізації норм права силою примусу).

На підставі проведеної класифікації до основних джерел права України варто віднести такі:

- 1) нормативно-правові акти: Конституція України, кодифіковані нормативно-правові акти, закони й підзаконні акти;

2) судовий прецедент: рішення Європейського суду із прав людини (далі – ЄСПЛ); рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ);

3) нормативно-правові договори: міжнародно-правові договори, внутрішньодержавні договори.

Очевидно, що в Україні ключовим і найбільш часто використовуваним джерелом права виступає нормативно-правовий акт. П.М. Рабінович до переваг нормативно-правових актів відносить такі: вони найбільш чітко й зрозуміло формують зміст юридичних прав та обов'язків; найбільш швидко доводять до відома адресатів юридичної норми її зміст; забезпечують можливість швидкого пошуку необхідної норми права; надають можливість відчутти упорядкованість, узгодженість і систематизацію багатьох норм права [4, с. 266].

Конституція України є джерелом права, що визначає правову основу держави, принципи та структуру державного ладу, права й свободи громадян, форму державного устрою, принципи правосуддя тощо. Конституційні норми мають пріоритет під час нормотворчості й правозастосування. У Конституції України закріплено норми, що гарантують право громадян на судовий захист, визначають їх правовий статус у судочинстві, передбачають принципи організації й діяльності суду. Теоретико-правовий аналіз Основного Закону України засвідчує, що в ньому знайшли своє правове закріплення не лише основоположні й концептуальні ідеї щодо сутності й розвитку української держави та суспільства, а й положення щодо формування й розвитку українського законодавства й ієрархічної структури його побудови для забезпечення правового механізму реалізації та втілення положень Конституції України в життя.

Особливим різновидом законів України є кодифіковані нормативно-правові акти, у яких узагальнюються й систематизуються норми права, що регулюють відповідну норму суспільних правовідносин; вони мають державний характер. Відповідні нормативно-правові акти приймаються не всіма, а чітко визначеними спеціально уповноваженими державою суб'єктами, що надає їм характеру загальнообов'язковості й першочергової значимості в процесі реалізації приписних норм права.

Право сучасної України переживає період входження в європейський правовий простір. З огляду на необхідність приведення українського права у відповідність до норм і принципів міжнародного права важливим є вивчення європейського правового досвіду та європейської правової доктрини. Одна з проблем, яка досліджується сьогодні, – це джерела й форми права, що є особливо актуальним із урахуванням прийняття Закону України «Про виконання рішень і застосування практики Європейського суду з прав людини», у ст. 17 якого говориться, що суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини й основоположних свобод (далі – Конвенція) та практику Європейського Суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) як джерело права.

Рішення й рекомендації ЄСПЛ впливають на становлення, реформування й модернізацію сучасних національних правозахисних систем, практичне застосування європейських правових стандартів під час прийняття рішень національними судами. Їх вплив позначається й на формуванні національних стандартів і нормативів захисту прав людини в Україні.

Перше пілотне рішення було прийнято в справі «Ю.М. Іванов проти України» (15 жовтня 2009 р. за скаргою № 40450/04). Ю.М. Іванов – військовослужбовець однієї із частин Кіровоградського гарнізону, який звільнився в запас за станом здоров'я. Він звернувся до українського суду через не виплату йому грошової компенсації за невикористання військового майна. Суд виніс рішення на його користь, проте компенсацію він так і не отримав, через що в 2004 р. звернувся до ЄСПЛ. Суд виніс рішення, яке передбачило повну компенсацію позивачеві матеріальної й моральної шкоди, крім того, підкресливши, що випадки, аналогічні справі Ю.М. Іванова, становлять більшу частину звернень українців. Протягом року Україну зобов'язано усунути недоліки законодавства, що зумовлюють подібні ситуації.

Значення ЄКПЛ та діяльності ЄСПЛ для правових систем держав-учасниць Ради Європи переоцінити дуже важко, тому майже всі держави закріпили в національних нормативних актах обов'язок тлумачити внутрішнє законодавство у світлі Конвенції. Це має привести до гармонізації національних стандартів прав людини в європейських державах. Безперечно, це має особливе значення для цивільного судочинства, оскільки суб'єктом судового захисту виступає більшість конвенційних прав, у тому числі на справедливий судовий розгляд.

Отже, на сучасному етапі доповнююча практика Європейського суду з прав людини – це джерело права з усіма відповідними наслідками, незважаючи на те, щодо якої країни винесене те чи інше рішення. Сам факт виникнення справи на правовому ґрунті права іншої країни зовсім не означає, що ухвалене рішення не допоможе з'ясувати принципові вимоги, зафіксовані в положеннях Конвенції. Це зумовлює увагу до прецедентної практики Європейського суду з прав людини та створює необхідність видання збірника, який містив би найважливіші положення окремих його рішень.

Результатом діяльності Конституційного Суду України (далі – КСУ) є його рішення та висновки у відповідних справах. Проблемні питання правової природи актів КСУ неодноразово досліджувалися вченими в юридичній літературі, особливо така увага пояснюється тим, що на сьогодні за діяльністю КСУ закріплюється не лише правозастосовна, а й правотворча функція у сфері конституційно-правового регулювання. Основна наукова дискусія полягає в вирішенні питання про те, чи відносяться правові позиції КСУ до джерел права, а отже, безпосередньо й до джерел процесуального права. Противники визнання вказаного правового феномена джерелом права обґрунтовують свою позицію насамперед тим, що українська правова система належить до континентальної системи права, а це виключає можливість визнання судової практики джерелом права. Однак сьогодні недоцільно суто за формальними критеріями розділяти сучасні правові системи й використовувати таке твердження як основу для аргументації недопустимості визнання судової практики як джерела права. Так, наприклад, рішення Європейського суду з прав людини, які за своєю суттю є різновидом судового прецеденту, успішно інтегрувались у континентальну правову сім'ю загалом та в правові системи різних європейських країн і набули ознак джерел права.

Окремі рішення КСУ, наприклад Рішення КСУ від 30 вересня 2011 р. № 20-рп в справі про додержання процедури внесення змін до Конституції України, п. п. 2 і 3 регулятивної частини якого встановили, що Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 р. є неконституційним і втратив чинність із дня прийняття цього рішення, фактично відновили дію Конституції України в редакції від 28 червня 1996 р., стали доленосними для всієї системи джерел права України та, зрештою, для національної правової системи в цілому.

Як справедливо зазначає російський учений М.В. Вітрук, правові позиції Конституційного Суду Російської Федерації в деяких рисах набувають характеру правових норм, правових принципів, правоположень, преюдицій і судових прецедентів, проте жодним із них за своєю формою та змістом, юридичною силою, юридичними наслідками не стають [5, с. 237]. Не будучи віднесеними певною мірою до жодних з існуючих джерел права, правові позиції КСУ вбирають у себе ті чи інші ознаки та стають самостійним джерелом права. Сприйняття українською правовою системою такого джерела процесуального права є правовою реальністю та потребує не лише його теоретичного визнання, а й офіційного закріплення для надання статусу джерела права, зокрема джерела процесуального права.

Необхідно зазначити, що рішенням Конституційного Суду України відводиться особлива роль у правовій системі України. Вони є обов'язковими до виконання на території України, остаточними й не можуть бути оскаржені. Є всі підстави для висновку про прецедентність рішень Конституційного Суду України з тією відмінністю, що суди, вирішуючи спір, схожий до питання, визначеного в рішенні Конституційного Суду України, у своїх рішеннях посилаються на рішення Конституційного Суду України. Отже, Конституційний Суд України вправі скасувати чинність законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Конституційний Суд України має право давати висновки в справах із питань офіційного тлумачення Конституції України та законів України. У результаті розгляду справ, прийняття рішень і дачі висновків Конституційний Суд України може закріпити додаткові чи нові, порівняно із чинним законодавством, норми. Самі ж рішення й висновки Конституційного Суду України є обов'язковими до виконання на території України, остаточними й не можуть бути оскаржені (ст. 150 Конституції України), рівною мірою є обов'язковими до виконання (ст. 59 Закону України «Про Конституційний Суд України»). Рішення Конституційного Суду України є специфічним джерелом права. Вищий авторитет Конституційного Суду України, його верховенство в судовій системі держави забезпечуються переконливістю аргументації, яка наводиться судом у його рішеннях, обґрунтованістю юридичних висновків і послідовністю правових позицій, тобто власною практикою.

На думку О.В. Кравчук, не будучи віднесеним повною мірою до жодного з існуючих джерел права, правові позиції Конституційного Суду України вбирають в себе ті чи інші їх ознаки та стають самостійним джерелом права [10, с. 120].

Нормативно-правовий договір – це, як правило, спільний акт-документ, що містить норми права, які є результатом добровільного, взаємопогодженого волеви-

явлення правотворчих органів (суб'єктів правотворчості). Серед сфер застосування нормативних договорів основними виступають три: міжнародне право, конституційне, трудове.

Нині Україна є учасницею багатьох міжнародних договорів та угод. Так, одним із перших багатосторонніх міжнародних договорів, укладених Україною, є Угода урядів держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав про порядок вирішення спорів, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності, від 20 березня 1992 р., ратифікована Україною 19 грудня 1992 р., яка в ст. 1 регулює питання вирішення справ, що постають із договірних та інших цивільно-правових відносин між господарюючими суб'єктами, щодо їхніх відносин із державними й іншими органами, а також щодо виконання ними рішень. Можна також назвати Конвенцію про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах, укладену між державами-учасницями Співдружності Незалежних Держав від 7 жовтня 2002 р. (м. Кишинів), двосторонні договори про правову допомогу з іншими країнами світу.

Процес інтеграції України в загальноєвропейські та світові політичні, гуманітарні й фінансово-економічні структури зумовлює актуальність дослідження місця міжнародного договору в системі національного права України. Існує два основні підходи стосовно визначення цього питання: моністичний (Г. Кельзен, Ж.-Ж. Руссо) й дуалістичний (Д. Анцилотті, С.А. Зівс). Принципове розходження цих теорій полягає в тому, що моністична теорія визначає єдність двох систем права – національного й міжнародного, а дуалістична наполягає на існуванні двох самостійних систем [8, ст. 108–110]. Так, відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства, що дає можливість зробити висновок про дотримання Україною моністичної теорії. Оскільки міжнародний договір визначається частиною національного законодавства, варто відмітити його певні особливості як джерела права. Таке джерело створюється шляхом санкціонування норми права іншої, міжнародної, правової системи через процедуру висловлення згоди на обов'язковість міжнародного договору Верховною Радою України. Питання щодо місця в ієрархії джерел права міжнародного договору є актуальним, що пояснюється значною кількістю наукових досліджень і розбіжностями поглядів учених. Необхідно зазначити, що на цьому етапі розвитку відбувається зближення національних і міжнародних правових систем, їх взаємозбагачення. Це сприяє сумісності різних за типологічними й іншими ознаками правових систем і їхній здатності взаємодіяти.

Конституційному праву України відомий такий внутрішньодержавний нормативний договір, як Конституційний договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні принципи організації функціонування державної влади та місцевого самоуправління в Україні на період до прийняття нової конституції України, заключений в 1995 р.

В умовах переходу до ринкової економіки все частіше зустрічаються різносторонні погляди щодо правостановлюючих норм між працівниками й роботодавцями. Закон України «Про колективні договори та угоди» визначає основні засади

формування колективних договорів із метою регулювання трудових правовідносин [3, с. 121].

Доповнюючі джерела права – правові звичаї й судові справи, пам'ятки історії, літератури, що існували раніше й відображаються в чинних нормах права, а також правотворча діяльність судових органів, спрямовані на вдосконалення основних джерел права.

До додаткових джерел права необхідно віднести:

- 1) правовий звичай;
- 2) судовий прецедент (постанови Пленуму Верховного Суду України);
- 3) юридичну доктрину;
- 4) принципи права;
- 5) релігійно-правовий текст.

Правовий звичай є одним із найбільш старовинних джерел права, під яким розуміється правило поведінки, яке виникло в процесі його фактичного застосування.

Санкціонування того або іншого звичаю державою означає визнання нею певного звичаю як загальнообов'язкового правила поведінки, адресованого відповідним суб'єктам права. Підставою санкціонування державою звичаїв є відповідність спрямованості їхнього регулятивного впливу на суспільні відносини цілям, завданням, інтересам держави. Санкціонування державою звичаю обумовлює набрання ним таких ознак, як загальнообов'язковість, охорона державою від порушень. Ці ознаки правових звичаїв властиві й нормам права, безпосередньо встановлених державою.

На сучасному етапі розвитку української правової системи відбувається збільшення проявів суддівської правотворчості в правовій реальності. Однією з форм такої правотворчості виступають видання Пленуму Верховного Суду України, інтерпретаційних актів, які містять нормативні приписи. Виходячи з того, що постанови Пленуму Верховного Суду України мають рекомендаційний характер і не мають загальнообов'язковості до виконання на території України, порівняно з такими судовими прецедентами, як рішення Конституційного Суду України й рішення Європейського суду з прав людини, їх необхідно віднести до доповнюючих джерел права.

Удосконалення державно-юридичного забезпечення застосування правоположень практики Європейського суду з прав людини можливе шляхом доповнення закону про застосування практики Європейського суду з прав людини приписами, що конкретизують обсяг цієї практики як джерела права, а також шляхом правомірного застосування її правоположень в Україні. Задля поширення знань і популяризації практики Європейського суду з прав людини як джерела права доцільним є закріплення в зазначеному законі положень про регулятивне узагальнення Пленумом Верховного Суду України випадків застосування судами України відповідних положень під час вирішення справ [6, с. 158].

Положення ст. 93 Конституції України передбачають, що суб'єктами права законодавчої ініціативи є органи державної влади й посадові особи, які мають безпосереднє відношення до вирішення найважливіших завдань загальнодержавного рівня [7, с. 93]. Якщо ж Верховному Суду України буде надано право законодавчої

ініціативи, то він матиме можливість обстоювати й закріплювати власну правову позицію на законодавчому рівні; таким чином, ці позиції можуть стати рівноцінними нормами права.

Більшість сучасних учених, загалом вважаючи недоцільним чи неприпустимим запровадження в Україні судового прецеденту як джерела права, визнають збільшення його проявів у вітчизняній правовій системі. Однак тут варто говорити не про власне судовий прецедент, запозичений із системи англо-американського права, а про прояви суддівської правотворчості в межах романо-германської правової системи. В Україні однією з форм суддівської правотворчості виступає видання Пленумом Верховного Суду України інтерпретаційних актів, які містять нормативні приписи [9, с. 6].

Юридична доктрина – науково оформлені концептуальні ідеї, спрямовані на вдосконалення права, що містяться в працях учених-юристів. У системі національного права України юридична доктрина використовується під час розробки нових законів.

Правові доктрини сприяли розробленню римського права. Так, Дигести Кодексу Юстиніана містять науково оформлені концептуальні ідеї видатних юристів, яким надано загальнообов'язкове значення як джерелам права. На них посилалися судді під час вирішення справ.

Правова доктрина слугувала безпосереднім джерелом права в правових системах англо-американського типу. До доктринальних джерел Конституції Великобританії, на які робляться посилання в судах англійського загального права, варто віднести «Тракт про закони Англії» Г. Бректона (1250 р.), книгу «Англійська конституція» У. Беджота (1865 р.). Вплив правової доктрини в багатьох країнах є безсумнівним, однак вона має субсидіарний характер стосовно провідної форми права – закону (чи судового прецеденту). Як і в інших державах, в Україні правова доктрина не визнається джерелом (формою) права, проте наукові праці юристів використовуються для формування моделі правового регулювання.

Загальні принципи права виходять як із норм позитивного права, так і з існуючого в країні правового порядку та являють собою положення об'єктивного права, які можуть виражатися або не виражатися в текстах писаного права, проте мають загальний характер та обов'язково застосовуються в судовій практиці. До таких принципів належать принцип додержання прав людини; принцип національного суверенітету; принцип вираження в законі загальної волі; принцип «усе, що не заборонено законом, дозволено»; принцип можливості вчиняти все, що не завдає шкоди іншим; принцип встановлення тільки таких покарань, які беззаперечно необхідні для загального блага, тощо. До загальних принципів права як джерел права відносять також «принципи морального порядку, які не записано в законі». До них належать, зокрема, такі: «обман спростовує всі юридичні наслідки», «ніхто не може бути суддею у власній справі», «хто милує винуватого, карає невинуватих», «гнів не виправдовує порушників» тощо.

Релігійно-правовий текст (релігійно-правова норма) – акт-документ, який містить церковний канон або іншу релігійну норму, що переплетена з нормами

моралі та права, санкціонована державою для надання їй загальнообов'язкового значення й забезпечена нею.

Під безпосереднім впливом релігійних норм формується канонічне право, правила поведінки нормативного загальнообов'язкового характеру в країнах, де релігія не відділена від держави, визнається одним із державних інститутів. Його змістом є релігійні настанови, визнані органами державної влади.

Кожна з правових систем релігійного типу виникла й розвинулася на власних релігійних системах (іслам, іудаїзм, індуїзм, християнство). Первинними «клітинками» цих систем є релігійні норми – правила поведінки обов'язкового характеру для вірян різних віросповідань, встановлені або затверджені органами церковної влади з метою регламентації певних сфер суспільних відносин відповідно до їх компетенції.

Релігійно-правовий текст має поширення в правових системах релігійного типу (наприклад, у мусульманських країнах). У деяких державах правова норма тісно переплітається з правовим звичаєм, традиційним обцинним побутом.

Висновки. Таким чином, виду джерел права, який би регулював усі сторони суспільних відносин, не існує, тому під час застосування кожного джерела права й визначення його ефективності необхідно виходити з того, чи спроможне воно за конкретних історичних умов сприяти прогресивному розвитку правової системи й суспільства загалом, забезпеченню прав і свобод людини та громадянина.

Визначення поняття основних і доповнюючих джерел права дає змогу проаналізувати їх юридичну природу, порядок їх внутрішньої організації та взаємовпливу, виявити їх нерозривну єдність із середовищем, у якому вони діють, їх вплив на суспільні відносини й розвиток державних інститутів.

Література

1. Источники российского права: вопросы теории и истории : [учебное пособие] / [К.Ф. Гуценко, В.И. Крусс, Н.Ф. Кузнецова и др.] ; отв. ред. М.Н. Марченко. – М. : Норма, 2005. – 336 с.
2. Пархоменко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології : [монографія] / Н. М. Пархоменко. – К. : Юридична думка, 2008. – 336 с.
3. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс : [учебник] / под ред. Ю.Н. Оборотова. – О. : Фенікс, 2011. – 438 с.
4. Рабінович П.М. Основы загалної теорії права та держави : [навчальний посібник] / П.М. Рабінович. – вид. 5-те, зі змінами. – К. : Аттіка, 2001. – 268 с.
5. Витрук Н.В. Конституционное правосудие в России (1991–2001 р.): очерки теории и практики / Н.В. Витрук. – М. : Городец, 2001. – 508 с.
6. Соловйов О.В. Міжнародні договори та міжнародно-судова практика їх застосування як джерела національного права / О.В. Соловйов. – К. : АОК, 2012. – 164 с.
7. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Зверев Є.О. До питання про місце міжнародних договорів у системі джерел права України / Є.О. Зверев // Правове життя сучасної України : матер. між нар. наук. конф. (м. Одеса, 21–22 травня 2010 р.) / відп. ред. Ю.М. Оборотов ; Одеська національна юридична академія. – О. : Фенікс, 2010. – С. 108–110.
9. Ісмаїлов К.Ю. Правова природа постанов і роз'яснень Пленуму Верховного Суду України як джерел права / К.Ю. Ісмаїлов // Наше право. – 2011. – № 1. – С. 5–12.
10. Кравчук О.В. Правові позиції Конституційного Суду України як джерело права / О.В. Кравчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 4. – С. 117–121.

Анотація

Мельник А. С. Основні та доповнюючі джерела українського права. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню питання класифікації джерел права, зокрема проблематиці виокремлення основних і доповнюючих джерел права. Ключовим при цьому є питання співвідношення основних і доповнюючих джерел права залежно від їх загальнообов'язковості виконання на території України, юридичної сили й ієрархії в процесі правозастосування. Виділення основних і додаткових джерел права потребує теоретичного дослідження цієї теми в науковій сфері для вдосконалення системи джерел права та їх подальшого розвитку.

Ключові слова: правова система України, система джерел права, ієрархія джерел права, основні джерела права, доповнюючі джерела права.

Аннотация

Мельник А. С. Основные и дополнительные источники украинского права. – Статья.

Статья посвящена исследованию вопроса классификации источников права, в частности проблематике выделения основных и дополняющих источников права. Ключевым при этом является вопрос соотношения основных и дополняющих источников права в зависимости от их общеобязательности исполнения на территории Украины, юридической силы и иерархии в процессе правоприменения. Выделение основных и дополнительных источников права нуждается в теоретическом исследовании этой темы в научной сфере для совершенствования системы источников права и их дальнейшего развития.

Ключевые слова: правовая система Украины, система источников права, иерархия источников права, основные источники права, дополняющие источники права.

Summary

Melnik A. S. The primary and complementary sources of Ukrainian law. – Article.

The article focuses on research the classification of sources of law, and in particular the problems of separation of the sources of law on primary and complementary. The key issue here is the ratio of the main and complementary sources of law, according to their general validity in the territory of Ukraine, void and hierarchy in the process of enforcement. Selection of basic and additional sources of law requires theoretical research topic in science to improve the system of sources of law and their further development.

Key words: Ukraine's legal system, system of sources of law, hierarchy of sources of law, main source of law, complementary source of law.

УДК 3.34.340

В.В. Горленко

ОРГАНИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ І МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Постановка проблеми. Колишній Надзвичайний і Повноважний Посол Федеративної Республіки Німеччина в Україні Дітман Штюдemann про значення українського громадянського суспільства у змінах в житті держави сказав таке: «Політичні, суспільні зміни в Україні будуть здійснюватися не через політичні еліти, а через громадянське суспільство. Бо ці політичні еліти непридатні, неспроможні. А суспільство – це продукт змін у ментальності. Вони починаються ще серед дітей у родині, продовжуються на вулиці, у школах, де діти вчаться, у суспільному оточенні. Це тривалий і складний процес, але я вважаю, що для цього потрібно 200 років» [1, с. 11]. Із чимсь із зазначеного висловлення Посла можна погодитись, із чимсь ні. Правдивим є твердження про те, що зміни в Українській державі здійснюватимуться насамперед через громадянське суспільство, а не шляхом змін у